

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАНТСЬКА ПЕРСПЕКТИВА У ВІЗІЇ ІВАНА ФРАНКА

Оксана ШЕВЧУК

науковий співробітник відділу української філології НДІУ

Сучасна Україна не охоплює усіх теренів, на яких живуть автохтонні українці. Значна частина наших співвітчизників внаслідок політичних обставин та через економічні негаразди в різні періоди історії розселялася по світу. Відтак мільйони українців нині мешкають за державними кордонами України на освоєних ними землях.

Нині особливо актуальними є проблеми, що пов'язані з інтенсивними міграційними процесами в Україні, які виражаються в масових переміщеннях населення через міжнародні кордони. Це, безперечно, відображається на економічному і соціальному становищі країни, національній безпеці та інтелектуальному потенціалі України, оскільки виїжджають переважно молоді, освічені люди. Зрозуміло, це значно знижує якість трудового та демографічного потенціалу країни. Доля розпорядилась так, що українці розсіялися по багатьох країнах світу. В історії формування сучасної української діаспори простежуються чотири хвилі масового переселенського руху з України. Умовні хронологічні рамки першої з них охоплюють період з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни, другої – час між двома світовими війнами, третьої – період після Другої світової війни. Четверта хвиля, яка все ще триває, виникла на рубежі 80-х і 90-х років минулого століття.

Етнічні процеси серед українського населення за межами України визначаються низкою факторів. Вони залежать

від соціально-політичного ладу країни, давності перебування в іноетнічному середовищі, чисельності та характеру розселення (компактне чи дисперсне), ступеня урбанізації. Не останню роль відіграє близькість (етногенетична чи соціальна) культури контактуючих народів. Окреслюють такі основні причини міграції українського населення:

1) соціально-економічна, політична і релігійна дискримінація населення, особливо селянства;

2) значне перенаселення західноукраїнських земель, що спричинило брак робочих місць та дешеву робочу силу;

3) оманлива інформаційно-рекламна діяльність низки компаній, які ставили собі за мету одержання великих доходів;

4) ганебна еміграційна протекціоністська політика австрійського уряду, а згодом ці методи перебрав на себе і польський уряд, що здійснювали антиукраїнську політику на перспективу для максимального звільнення прикордонних територій від українців та виїзд їх переважно до країн Південної Америки.

Зростання національної самосвідомості, відновлення історичної пам'яті, національне відродження в Україні спричинили збільшення інтересу громадянської країни до історії, сучасного життя українців, які мешкають у західній півкулі, їх суспільної діяльності, надбань у галузі економіки, науки, культури, мистецтва, літератури, освіти.

Перша та друга хвилі українських переселенців зумовлені переважно

економічними причинами. Це були представники західноукраїнських земель. Через різні обставини вони вимушено залишали рідні домівки. У Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. еміграція селян набрала масового характеру й охопила широке коло економічних і суспільних відносин. Описи історії української еміграції до Латинської Америки були започатковані ще в період першої так званої «бразильської гарячки» (1895 – 1897 рр.). Його провадили політики, економісти, газетярі з Галичини та столиці Австро-Угорської імперії – Відня. Насамперед їх цікавили причини еміграції. Одним з найбільш послідовних дослідників був видатний український письменник І. Я. Франко. З 1891 по 1897 р. з-під його пера вийшли понад два десятки статей, присвячених проблемі української еміграції, які увійшли до тому наукових економічних праць 50-томного зібрання творів автора. Більшість із них вперше були опубліковані у Львові в польськомовній газеті «Кур'єр Львівський». Саме пік еміграційного руху населення краю припав на роки активної творчої, громадської та політичної діяльності І. Франка, і, звісно, ці події не могли не зачепити письменника-публіциста.

Постать Івана Франка – одна з найяскравіших персон української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., про яку досить добре знали і знають не лише в Європі, а й у світі загалом. Такому визнанню український вчений завдячував не лише тим, що міг вільно писати чотирма та перекладати чотирнадцятьма мовами, а й тим, що був знайомий із видатними діячами європейської та світової літератури, культури, мистецтва. Важко знайти аналог такого вченого в Україні, як Іван

Франко, та навіть не можна перелічити на пальцях йому подібних у світі, адже такому колу друзів, приятелів та співробітників могла би заздрити будь-яка славнозвісність не лише Франкового часу, а й сучасності, адже після себе український геній залишив такий великий архів і таке листування, що ще дуже довго франкознавча наука буде доповнювати автобіографічні дані як І. Франка, так і його кореспондентів. Тому питання вивчення Іваном Франком культури та історії країн світу, а також його зв'язків із їх знаними діячами займає неабияке місце у сьогоденному франкознавстві. Це зумовлюється передусім тим, що вчений упродовж свого життя й творчої діяльності чимало уваги приділив вивченню світового культурно-історичного надбання. Значне місце у його спадщині посіли питання соціально-економічної історії та культури країн Американського континенту, де особливе місце займав Південноамериканський континент.

Зацікавлення І. Франка соціально-економічною історією Америки пояснюється насамперед тим, що саме її терени стали притулком для українських переселенців із Галичини в ході масової еміграції останньої чверті XIX – початку XX ст. Його перша стаття «Еміграція українського населення» [4] була опублікована саме в тому році, який прийнято вважати початком масової еміграції. В ній він пише, що населення емігрувало із Золочівського, Скалатського, Зборівського і Тернопільського повітів, а причиною тому стала еміграційна пропаганда, згідно з якою, десь там, за океаном, життя буде краще і кожна сім'я отримає врожайну, добротну землю. А насправді така пропаганда була вигідна єврейським вихідцям з Росії, що полегшує їм купівлю

землі. І дарма, що духовенство намагається застерегти і відвернути народ від необачних кроків, адже саме соціальне середовище, «несумлінний елемент» [4, с. 331], доводить населення до крайніх і найрозпачливіших ідей. З'ясовуючи причини еміграції у статті «Спроба з'ясування загадки еміграції» [13], він підкреслював, що приводом її передусім треба вважати матеріальну скруту, немилосердний грабіж і зловживання владою поміщиками, тобто відсутність правової опіки, неспроможність себе захистити. І як спокійні, покірні і консервативні люди східної частини краю наважились коїти протест? Залишаючи свої оселі, речі, родичів, хай яку господарку, «всі як один відповідають: «Нема чого тут триматися, не дочекаємось нічого доброго» [13, с. 336].

Щодо напрямів еміграції, то на початку 90-х років XIX ст., зазначає І. Франко, вона була спрямована на Схід, на Наддніпрянську Україну, а згодом до Південної Угорщини, США, Канади, Бразилії, Аргентини, Бессарабії, Румунії, Боснії і Герцеговини, на російську Волинь і ще бог знає куди, «щоб тільки геть з нещасної батьківщини» [2, с. 354]. В період 1890 – 1910 рр. емігрувало майже 600 тисяч людей, а це понад 9 відсотків всього українського населення Східної Галичини. Найбільшу частину емігрантів становили заробітчани і халупники з сім'ями, а також двірська челядь і власники дрібних рільничих господарств. Переважна більшість емігрантів були уніатського (православні) і латинського обряду.

І. Франко писав, що Галичина – край недоборів, тобто браку засобів для існування – їжі, освіти, а також прав і свобод людини. І тому еміграція набуває чимраз швидших обертів. А ще, за його словами,

Галичина була «перелюднена», мала надто розвинений поділ селянської землі і дуже малі заробітки. Це говорить про те, що еміграція, в розумінні І. Франка, мала переважно аграрний характер, і тому еміграцію можна вважати «природним, доконечним і неминучим явищем» [8, с. 343] в даних умовах економічних відносин.

Масовий еміграційний рух спричинив незадоволення і паніку серед галицької інтелігенції, тобто поміщиків, які бачили в еміграції селян справжнє лихо, адже «коли втікають хлопи, то не стане дешевого та покірного робітника ані двірської служби» [2, с. 345]. Отже, під загрозою опиниться національний добробут, національне багатство. Тоді вони просили про допомогу жандармів, які отримали від намісництва інструкцію затримувати і ув'язнювати емігрантів, а хто не послухає наказу «не втікати, того стріляти, як пса», прикордонники повинні були не пропускати емігруючих селян через кордон, аби не втратити «так потрібні для них робочі руки». Але й це не спинило еміграцію, і те, що за кордоном на них чекала ще гірша біда, а байки про обіцяні загосподаровані обійстя та земельні наділи розвіювались як дим. Іван Франко у вірші «Гей, розіллялось ти, руськеє горе» [15, с. 266] так відтворив картину важких поневірянь західноукраїнських селян-емігрантів початку XX ст.:

*Гей, розіллялось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!
Доки гамбурзькі, важкі паровози —
Де ви не лялися, руській сльози!
Всі з тебе, русине, драли проценти:
Польські шляхтичі й швабські агенти.*

Що ж насправді спричинило еміграційний рух населення Східної Галичини?

У статті «Чи необхідна еміграція з Галичини?» [14] І. Франко, детально і обґрунтовано коментуючи статтю польського вченого Т. Рутовського, звертає увагу на те, що галицький еміграційний рух цілком відповідає загальним закономірностям суспільного розвитку, має як негативні, так і позитивні сторони. Він погоджується в основному з думками Рутовського та англійських економістів, які вважали, що емігранти, виїжджаючи з перенаселеної околиці, залишали робочі місця іншим, підносячи тим самим платню тим, хто залишається, полегшують їхнє існування. Безперечно, в кожній країні є свої погляди на еміграцію, своя еміграційна політика, яка виходить з конкретних історичних, демографічних та економічних умов розвитку цієї країни. В даній статті дається детальна демографічна характеристика Галичини, глибоко аналізуються шлюби, природний приріст та густина населення.

Аналізуючи причини еміграції, Великий Каменяр доводить, що український селянин, як і кожна інша людина, любить рідні місця, свій край, рідну батьківщину, але нужда, нестатки, кривди і гноблення, яких він зазнає, змушують його тікати у пошуках кращого майбутнього, адже «нори, в якій панує тільки плач і скрегіт зубів, нужда, гніт і непевність у завтрашньому дні, навіть пес не може любити» [5, с. 332]. Еміграція є проявом загальної недути, важкого зламу в селянській верстві. Тоді не було такої кількості підприємств, які могли б зібрати усе сільське населення, де можна було б забезпечити себе джерелом існування. І тому нічого не залишалось селянинові, як «або на місці гинути з голоду і нужди, або йти світ за очі з надією на кращу долю».

І. Франко вважав еміграційний рух населення Східної Галичини явищем природним, закономірним, тому необхідно уряду, державі спробувати врегулювати його шляхом створення відповідного товариства, яке б допомагало емігрантам, сприяло наданню охорони їм під час подорожі і на чужині, в країнах, до яких вони емігрують, вишукувало б для них заняття і певного заробітку, а це, зауважує він, не так уже і неможливо, адже це є громадський обов'язок крайових і державних влад, щоб дати зрозуміти і відчуті підтримку і опіку держави, громадянами якої є емігранти. Тому що наші емігранти не залишають свій край назавжди, а йдуть за більшим заробітком, що при як слід організованій еміграції могло б дати краєві велику користь.

Перечитуючи твори І. Франка, дізнаємося, що емігрують не тільки бідні селяни, а й багаті, заможні господарі. І. Франко аналізував основні напрямки господарського розвитку Галичини, процеси парцелізації селянського землеволодіння, швидко прогресуючого аграрного перенаселення при низьких темпах промислового зростання і доводив, що головною причиною еміграції була економічна нужда. Пафосом викриття економічної політики австрійських властей були проникнуті і його науково-публіцистичні статті, і присвячені еміграції поезії. Для соціаліста І. Франка це було природним, але він не спрощував проблему еміграції, а бачив її багатоплановість. Так, у статті «З приводу української еміграції» (1892 р.) [2] він писав: «Дехто твердить, що головною причиною є бідність, нужда і брак хліба. Але що на це сказати, коли емігрують і доволі заможні господарі, які мають землю, хліб, навіть гроші готівкою... Отже, не виключно

голод і нужда, а також якісь інші, досі не виявлені причини посилюють еміграцію». А далі додавав: «Сама мрія про «свободу», здається, є принадою, яка вабить темний народ» [2, с. 358–359]. В іншій статті І. Франко наводить слова одного з емігрантів, які свідчать, що серед каталізаторів еміграції був брак освіти селян, особливо технічної й економічної: «Займатися промислом та ремісництвом ми не вміємо, знаємо лише рільництво, а господарювати зараз важко з тієї причини, що нема на чому» [3, с. 492].

В 1966 р. з'являється стаття П. Кравчука «І. Франко та українська трудова еміграція в Канаді» [1]. В ній через призму ставлення І. Франка до трудової еміграції в Канаді досліджено проблеми, які раніше не були висвітлені в історичній чи суспільно-політичній літературі. Досить цікаві відомості автора про те, що І. Франко був одним із тих, хто направив потік української еміграції з Бразилії до Канади. Він досяг цього як через свою творчість, так і через опосередковані практичні дії проти вербувальників. П. Кравчук акцентує увагу на внесок друзів І. Франка – Осипа Олеськіва та Кирила Геника – в підготовку українських селян до виїзду в Канаду. П. Кравчук дає об'єктивну оцінку діяльності О. Олеськіва у виявленні умов життя в Канаді та написаним ним на допомогу майбутнім емігрантам брошурам. Щодо ставлення І. Франка до К. Геника, який у 1896 р. сам емігрував до Канади, П. Кравчук пише: «Роль Кирила Геника в зародженні культурно-освітнього та громадського руху серед українців або цілком ігнорується, або применшується, чи зображається у фальшивому світі українськими націоналістами» [1, с. 72]. Стаття П. Кравчука вирізняється із загальної маси

публікацій з історії української еміграції в Канаді перш за все своїм нетрадиційним підходом – розглядом культурно-просвітницької та суспільно-політичної діяльності перших емігрантів через призму ставлення І. Франка до еміграції.

Загалом мотиви та причини еміграції пов'язані з психічним станом особистості, який спонукає її до досягнення особистих цілей економічного, соціального і психологічного характеру через зміну місця проживання. Економічні міграційні мотиви пов'язані з прагненням індивіда зміцнити свій економічний статус та матеріальний добробут своєї сім'ї. Соціальні міграційні мотиви виражають бажання потенційного мігранта підвищити свій соціальний статус, суспільний авторитет та престиж. Психологічні мотиви пов'язані з потребою наповнити своє життя сенсом, самоповагою, пізнати невідомі аспекти життя, набутти нового життєвого досвіду, розширити свій кругозір.

Міграційні мотиви формуються під впливом особистісних особливостей потенційних мігрантів, їх інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, їх прагнень і сподівань. Причому вони є різними залежно від віку, статі, сімейного стану, освіти, культурного потенціалу і стану здоров'я. Отже, з одного боку, спонукальним мотивом до еміграції є структура особистості та потреби індивіда, а з іншого – наявність певних перспектив змінити умови свого життя.

Таким чином, на основі публіцистики І. Франка можна не лише викристалізувати реальну емігрантську ситуацію галицького суспільства кінця ХІХ – початку ХХ ст., а й виокремити перспективні моделі економічного, культурного, ментального розвитку українського

суспільства загалом. В своїй творчості І. Франко яскраво висвітлив причини, мотиви, форми, напрями і територіальну локалізацію еміграційного руху кінця XIX – початку XX ст., етапи його розвитку і соціально-демографічний склад мігрантів Східної Галичини. Багато уваги автор приділив умовам еміграції, діяльності еміграційних агентів, поліційним заходам проти еміграції, неконструктивній політиці властей щодо еміграції тощо. А також І. Франка можна вважати й першим істориком української еміграції до Південної Америки, в якій він вбачав великий трагізм для українського народу, про що висвітлено в уривку його вірша «Коли почуєш, як в тиші нічній...» (1898 р.) [15, с. 265]:

*Коли почуєш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітхання і гіркий проклін,
Тужливий спів, дівочії дисканти,
То не питай: сей поїзд – відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Се – емігранти.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук П. І. Франко та українська трудова еміграція в Канаді / Петро Кравчук // Український історичний журнал. – 1966. – № 8. – С. 70 – 80.
2. Франко І. З приводу еміграції населення / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 350–365.
3. Франко І. Привид еміграції / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 491–492.
4. Франко І. Еміграція українського населення / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 329 – 332.
5. Франко І. Еміграція і брехня / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 332 – 334.
6. Франко І. Що таке громада / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 175 – 181.
7. Франко І. Галицький селянин / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 501 – 513.
8. Франко І. Еміграційне безголов'я / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 451–455.
9. Франко І. Еміграційні агенти в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 477– 484.
10. Франко І. Епізодичні засоби проти еміграції / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 339–340.
11. Франко І. Загроза еміграції / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 430–431.
12. Франко І. Знову одіссея галицьких емігрантів / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 439–441.
13. Франко І. Спроба з'ясування загадки еміграції / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 336 –338.
14. Франко І. Чи необхідна еміграція з Галичини / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 464.
15. Франко І. До Бразилії / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 2. – С. 263 – 271.